

Οι Μπιενάλε Βενετίας και η ελληνική αρχιτεκτονική

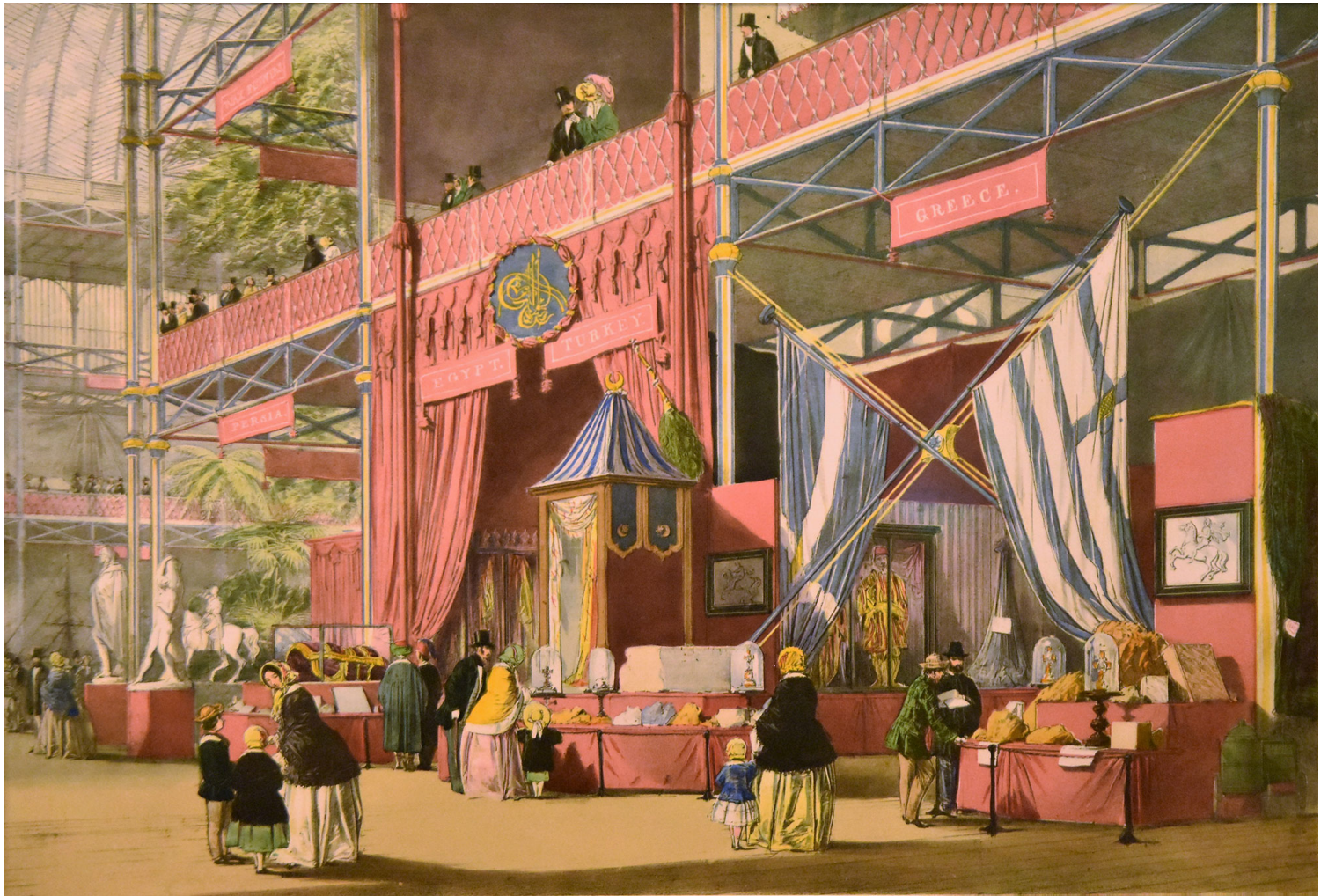
Ανδρέας Γιακουμακάτος - 17/12/2018

Μια αντιπροσωπευτική και επίκαιρη εικόνα της συζήτησης γύρω από την αρχιτεκτονική και την πόλη, επιδιώκει να αναπαράγει τις τρεις τελευταίες δεκαετίες η Μπιενάλε αρχιτεκτονικής της Βενετίας

Οι Μπιενάλε αρχιτεκτονικής της Βενετίας πλησιάζουν τη συμπλήρωση 40 ετών ζωής. Μετά από κάποιες πρώτες δοκιμές στη δεκαετία του 1970, το 1980 πραγματοποιείται η μεγάλη διεθνής έκθεση για τον μεταμοντερνισμό, με επιμέλεια του Ιταλού αρχιτέκτονα και ιστορικού Paolo Portoghesi. Η «ενηλικίωση» έρχεται το 1991, όταν οι βενετσιάνικες θεματικές εκθέσεις αρχιτεκτονικής της προηγούμενης δεκαετίας, μετατρέπονται σε διεθνείς Μπιενάλε. Ξεκινούν σε μια εποχή κατά την οποία αρχίζει να ωριμάζει διεθνώς η ιδέα της δημιουργίας μουσείων αρχιτεκτονικής (τέλη 1970) και συνεπώς η αντίληψη ότι και η αρχιτεκτονική μπορεί να αποτελεί εκθεσιακό αντικείμενο. Τότε ακόμη φαινόταν αδιανόητο η αρχιτεκτονική να μπορεί να

«εκτίθεται», μιας και το τελικό της «έργο» είναι η σε κλίμακα 1:1 υλοποίηση των σχεδίων. Η κουλτούρα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής του μεσοπολέμου είχε πράγματι υλοποιήσει εκθέσεις του είδους 1:1, όπως για παράδειγμα εκείνες του Γερμανικού και στη συνέχεια των άλλων εθνικών ομάδων του Werkbund: πρώτα στην Κολωνία (1914) και στη Στουτγάρδη (1927) και μετά στην Μπρατισλάβα (1929), στην Πράγα (1930) και στη Βιέννη (1932), όπου «έκθεση» ήταν ολόκληρες συνοικίες μοντέρνων κατοικιών σχεδιασμένων από τους γνωστότερους αρχιτέκτονες της εποχής. Η μεταγενέστερη μουσειακή αντιμετώπιση της αρχιτεκτονικής συμπίπτει και με τη νέα αντίληψη γύρω από την -εικαστική- αξία του αρχιτεκτονικού σχεδίου, αντίληψη που καλλιέργησε η κουλτούρα του μεταμοντερνισμού, έτσι ώστε το σχέδιο να αποτελεί μέρος της «αρχιτεκτονικής έκθεσης» μαζί με φωτογραφίες, μακέτες, οικοδομικά υλικά και στη συνέχεια με οπτικοακουστικά μέσα.

Στα χρόνια που ακολούθησαν την περίοδο του μεταμοντερνισμού δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην ιδέα της αρχιτεκτονικής ως αντικειμένου θεωρητικής μελέτης και εκθεσιακής παρουσίασης, κάτι που ευνοήθηκε σε μεγάλο βαθμό και από τον πολλαπλασιασμό των αρχιτεκτονικών σχολών διεθνώς και από την απασχόληση ενός άφθονου και δημιουργικού νεανικού δυναμικού σε προβληματισμούς που βρίσκονται συχνά -και ενίοτε αναγκαστικά- έξω από την ακτίνα δράσης του αρχιτέκτονα εφαρμογής. Βρήκαν επίσης εύφορο πεδίο ανάπτυξης και άλλες «παράλληλες εκδηλώσεις» για την αρχιτεκτονική, από τα πολυποίκιλα βραβεία αρχιτεκτονικής έως τον όλο και πιο επιτυχημένο θεσμό του open house.

Η συμμετοχή της Ελλάδας (δεξιά) μαζί με την Τουρκία και την Περσία, στην 1η Διεθνή Έκθεση του Λονδίνου (Victoria&Albert Museum, φωτογρ. Α. Γιακουμακάτος).

Μια αντιπροσωπευτική και επίκαιρη εικόνα της συζήτησης γύρω από την αρχιτεκτονική και την πόλη, επιδιώκει να αναπαράγει τις τρεις τελευταίες δεκαετίες η Μπιενάλε αρχιτεκτονικής της Βενετίας. Η διαδικασία βέβαια δεν είναι και τόσο απλή ή «τυχαία», γιατί η προσωπικότητα του διευθυντή ή της διευθύντριας που επιλέγεται κάθε δύο χρόνια δίνει και την κατεύθυνση και τον χαρακτήρα της επόμενης Μπιενάλε. Πρόκειται για έναν μηχανισμό όχι εύκολα αντιληπτό, ο οποίος έχει να κάνει με ό,τι η διοίκηση της Μπιενάλε αξιολογεί κάθε φορά ως το πιο επίκαιρο και ενδιαφέρον θέμα διεθνώς, κάτι που μπορεί να παράσχει εγγυήσεις για την επιτυχία του θεσμού από πλευράς συμμετοχών και αριθμού επισκεπτών. Δεδομένου ότι η Μπιενάλε Βενετίας δεν είναι κρατικός φορέας αλλά, από το 1998, ίδρυμα ιδιωτικού δικαίου,

ένα επιτυχημένο μανάτζμεντ είναι απαραίτητο έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η επιβίωση τόσο του θεσμού όσο και της διοίκησής του. Για παράδειγμα, η Μπιενάλε υπό την προεδρία του ήδη μακρόβιου και επιτυχημένου προέδρου της, Paolo Baratta (με προϋπηρεσία ως πολιτικού προϊσταμένου ιταλικών οικονομικών και παραγωγικών υπουργείων μέχρι περίπου το 2000), έχει επιλέξει την τελευταία δεκαετία και στον απόηχο της διεθνούς οικονομικής κρίσης του 2008, μια πιο «πολιτική» στάση απέναντι στα ζητήματα της αρχιτεκτονικής, προσκαλώντας κάθε φορά διευθυντές και προτείνοντας θέματα που απομακρύνονται συνειδητά από την αντίληψη του σταρ-σύστημα και των archistar, ενώ διατυπώνονται στη βάση του προσανατολισμού μιας σύγχρονης αρχιτεκτονικής πλησιέστερης στην υλική της υπόσταση και στην κοινωνική της αποστολή, και περισσότερο κριτικής απέναντι σε σχεδιαστικούς προβληματισμούς ευφάνταστου ή και ακραίου φορμαλισμού, ή στην παραγωγή αυτοαναφορικών αντικειμένων αδιάφορων ως προς την σημασία του περιβάλλοντος και την έννοια της πόλης.

Η Μπιενάλε της Βενετίας έχει όμως και την ιδιαιτερότητα των εθνικών περιπτέρων. Πρόκειται για ένα «κατάλοιπο» του 19ου αιώνα, μια αντίληψη που συνόδευε τη δημιουργία των εθνικών κρατών την εποχή της ίδρυσης του βενετσιάνικου θεσμού (1895), ο οποίος συνδεόταν και με την παράδοση των expositions internationales, με πρώτη εκείνη του Λονδίνου το 1851 και στη συνέχεια με εκείνες του Παρισιού (1889) και του Σικάγου (1993), όπου οι χώρες ανταγωνίζονταν μεταξύ τους όχι μόνο στο οικονομικό και στο εμπορικό αλλά και στο επίπεδο των τεχνών. Αποτέλεσμα του ανταγωνισμού μεταξύ των εθνικών κρατών στο πεδίο πλέον του αθλητισμού, είναι και οι ολυμπιακοί αγώνες: είναι ενδιαφέρον ότι οι πρώτοι αγώνες στην Αθήνα πραγματοποιούνται το 1896, ακριβώς έναν χρόνο μετά την ίδρυση της Μπιενάλε Βενετίας.

Έχουν σήμερα νόημα τα εθνικά περίπτερα στη Βενετία, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας και της κουλτούρας; Πιθανώς έχουν, όσο έχουν σήμερα νόημα και οι ολυμπιακοί αγώνες ή άλλοι διεθνείς «αγώνες» στο πεδίο της τέχνης. Μετά από μια μεγάλη περίοδο συζήτησης και αμφισβήτησης για τη σκοπιμότητα μιας έκθεσης τέχνης ή αρχιτεκτονικής που να βασίζεται στην αρχή των «εθνικών περιπτέρων», σήμερα θεωρούμε και πάλι δεδομένη και αποδεκτή την ιδέα της εθνικής εκπροσώπησης και ανταγωνισμού. Ο οργανωτικός μηχανισμός της Μπιενάλε με αυτόν τον τρόπο είναι ιδιαίτερα αποδοτικός, καθώς ενθαρρύνει και διευρύνει τη διεθνή συμμετοχή (απόδειξη είναι η συνεχής αύξηση του αριθμού των νέων χωρών που ζητούν κάθε φορά να συμμετάσχουν στην Μπιενάλε και η συνεχής αναζήτηση στην πόλη της Βενετίας εκθεσιακών χώρων για να στεγαστούν, μιας και τα εθνικά περίπτερα στους θεσμοθετημένους χώρους της Μπιενάλε είναι πεπερασμένα). Η διαδικασία αυτή δεν ευνοεί μόνο την καλλιτεχνική επιτυχία της Μπιενάλε αλλά και την οικονομική, για τον ίδιο τον θεσμό και για την πόλη που τον φιλοξενεί, καθώς όλο και περισσότεροι έχουν κίνητρο να την επισκεφτούν, εκτός από το να συμμετάσχουν σε αυτή (οι ιδιαίτεροι αυτοί επισκέπτες ανταποκρίνονται μάλιστα στα κριτήρια του πάντα επιθυμητού και οικονομικά εύρωστου «τουρισμού ποιότητας», ακόμη και σε μια πόλη όπως η απελπιστικά τουριστική Βενετία). Η ιδέα της εθνικής εκπροσώπησης και συμμετοχής πάντα συγκινεί, και μάλιστα σήμερα έχει επανέλθει με νέα ένταση. Στο συλλογικό υποσυνείδητο η αντίληψη του διεθνισμού ποτέ δεν μπορεί να είναι ισχυρότερη από την ιδέα του να είναι κανείς μέρος μιας αναγνωρίσιμης, οικείας κοινότητας αναφοράς (αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι, ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής συμμετέχουν στην Μπιενάλε με ενιαίο περίπτερο, δεν υπάρχει στην Μπιενάλε και ένα αντιπροσωπευτικό περίπτερο των 28 χωρών της «ενιαίας» Ευρώπης, κάτι που μας φαίνεται απολύτως φυσικό).

Το ελληνικό περίπτερο στην Μπιενάλε Βενετίας τα έτη 2006, 2012 (φωτογρ. Α. Γιακουμακάτος).

Τη χαρά της συμμετοχής συνοδεύει και η κρυφή ελπίδα της βράβευσης, που όσο και αν είναι εφήμερη και ενίοτε αυθαίρετη ή και ακατανόητη, πάντα γεμίζει με χαρά την «ομάδα», την «κοινότητα», τη «χώρα». Ποια είναι ωστόσο τα κριτήρια σήμερα για μια επιτυχημένη συμμετοχή; Ποιο είναι το νόημα της -εθνικής- συμμετοχής στην Μπιενάλε αρχιτεκτονικής της Βενετίας;

Είναι διαφορετική η συμμετοχή στην Μπιενάλε μιας μεγάλης χώρας, μιας χώρας με γνωστή παραγωγή έργων και ιδεών με διεθνή επιρροή, από μια χώρα μικρή ή και άγνωστη ως προς την αρχιτεκτονική συζήτηση και πρακτική στο εσωτερικό της. Είτε το θέλουμε είτε όχι, και παρά την εποχή της πληροφορίας στην οποία ζούμε, η Ελλάδα εκπροσωπεί ακόμη μια πολιτισμικά άγνωστη πραγματικότητα, που εντούτοις δεν υπάρχει αμφιβολία πως οι άλλοι επιθυμούν να ανακαλύψουν. Τούτο είναι ένα γενικότερο φαινόμενο, καθώς η αποκάλυψη του άγνωστου ορίζοντα μιας χώρας έξω από την κυρίαρχη συζήτηση και ανταλλαγή ιδεών, κινητοποιεί την περιέργεια και το ενδιαφέρον του διεθνούς κοινού, πάντα διαθέσιμου και ανοιχτού ως προς την αναζήτηση νέων πολιτισμικών κοιτασμάτων. Η Ελλάδα απέδειξε στο παρελθόν ότι όσο είχε την ικανότητα κοινοποίησης και «εξαγωγής» της εντόπιας πολιτισμικής παραγωγής -κάτι γενικώς διόλου εύκολο- κέρδισε το ενδιαφέρον και τη θετική αποτίμηση των ξένων. Αυτό σημαίνει ότι η πολιτισμική πρόταση πρέπει να διέπεται από τον χαρακτήρα του γηγενούς και του αυθεντικού, και με την έννοια αυτή του πρωτότυπου: η αντίληψη περί «εξωτισμού», ή σήμερα περί μιας όχι ακριβώς κωδικοποιημένης πολιτισμικής ευθυγράμμισης της χώρας μας ως προς την Ευρώπη, μιας χώρας βαλκανικής μεταξύ Ανατολής και Δύσης, δεν είναι απαραίτητα αρνητική, καθώς ανταποκρίνεται σε ουσιαστικά ποιοτικά χαρακτηριστικά μιας γνήσιας, εντόπιας πολιτισμικής ιδιοπροσωπίας. Το είδαμε και στην περίπτωση των «τοπικιστών» Άρη Κωνσταντινίδη και Δημήτρη Πικιώνη, αλλά και σε εκείνη των Δημήτρη και Σουζάνας Αντωνακάκη και του Κυριάκου Κρόκου, των μόνων Ελλήνων αρχιτεκτόνων που, με πρωτοβουλία ξένων ιστορικών ή κριτικών αρχιτεκτονικής, έτυχαν ουσιαστικής αναγνώρισης και προβολής στο εξωτερικό. Τούτο δεν έχει να κάνει με την ιδιότητα του τοπικού αλλά με εκείνη του αυθεντικού, με ό,τι δείχνει να προκύπτει από μια πρωτότυπη επεξεργασία των ιδεών στην Ελλάδα και να είναι έκφραση μιας αυτόχθονης ταυτότητας πλούσιας σε ερεθίσματα και καταβολές.

Το ελληνικό περίπτερο στην Μπιενάλε Βενετίας το έτος 2018 (φωτογρ. Α. Γιακουμακάτος).

Αρκετές συμμετοχές της τελευταίας εικοσαετίας της Ελλάδας στην Μπιενάλε αρχιτεκτονικής της Βενετίας δεν ενθουσίασαν, είτε γιατί έδωσαν υπερβολικά θεωρητική διάσταση στην υπόθεση εργασίας που παρέμεινε έτσι μετέωρη και εκθεσιακά εκτεθειμένη, είτε γιατί κινήθηκαν σε ένα πλαίσιο επαρχιώτικης -πολιτικής- ιδεοληψίας, που εμείς ενδεχομένως εντός κατανοούμε αλλά που εκτός μπορεί να προκαλεί αδιαφορία ή και ειρωνικά μειδιάματα. Αντίθετη υπήρξε η περίπτωση της φετινής παρουσίας της Ελλάδας στην Μπιενάλε με τη «Σχολή των Αθηνών», μια κοσμοπολίτικη και διεθνοποιημένη συμμετοχή με την επιμέλεια της Χριστίνας Αργυρού και του Ryan Neiheiser, η οποία όμως έπεσε στην παγίδα της άλλης όχθης, στην απώλεια επικοινωνίας με τη χώρα την οποία υποτίθεται ότι εκπροσώπησε (μας έρχεται στο νου η βραβευμένη στη Μόστρα της Βενετίας το 2018 ταινία «The favourite» του Γιώργου Λάνθιμου, που «γυρίστηκε εξ ολοκλήρου στην Αγγλία»: μήπως αυτή είναι πλέον η μόνη διέξοδος «αναγνωρισιμότητας» του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού όταν βρίσκεται σε διεθνές ανταγωνιστικό πλαίσιο;). Κατανοητή ενδεχομένως η πρόθεση που βρίσκεται πίσω από την επιλογή της πρότασης της «Σχολής των Αθηνών» (μετά το φιάσκο της εθνικής συμμετοχής του 2016), αλλά υπερβολικά τεχνητή και απλοϊκά «επικοινωνιακή» η σύνδεση του Πλάτωνα με τους αρχιτεκτονημένους κοινόχρηστους χώρους διάσημων σύγχρονων πανεπιστημίων ανά τον κόσμο, για να αποτελέσει πρόταση συνδεδεμένη με τη σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική και τον τρέχοντα εσωτερικό προβληματισμό γύρω από αυτήν (ή δεν είναι αυτός ο στόχος;).

Θα ήταν ίσως ιδιαίτερα σκληρό, ή και λανθασμένο, να πούμε ότι το επίπεδο των συμμετοχών της Ελλάδας στην Μπιενάλε της Βενετίας τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, αντικατοπτρίζει και αντιστοιχεί στο επίπεδο της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής. Πολλοί ωστόσο διαμαρτύρονται για την παντελή σχεδόν απουσία της, ως υλοποιημένης πραγματικότητας, σε αρκετές από τις εθνικές μας συμμετοχές εκεί. Με βασική προϋπόθεση το έγκαιρο των υπουργικών διαδικασιών και την εξασφάλιση επαρκών πόρων, θα πρέπει οι επόμενες συμμετοχές στην Μπιενάλε, χωρίς ιδεοληψίες, χωρίς θεωρητικολογίες, χωρίς επαρχιωτισμούς, χωρίς ψευδεπίγραφη αντίληψη του διεθνισμού, να αποτυπώσουν την ποιοτικά πιο ενδιαφέρουσα συζήτηση για την αρχιτεκτονική και την πόλη στην Ελλάδα, καθώς και για ό,τι καθορίζει τον χαρακτήρα του εντόπιου χτισμένου χώρου. Με μία προϋπόθεση: να προσεγγίσουμε τα ζητήματα, ακόμη και τα προβλήματα, με μια ανανεωμένη και δημιουργική ματιά και να εφεύρουμε πρωτότυπες και ριζοσπαστικές αναγνώσεις ή και μεταλλάξεις του πραγματικού. Τα ίδια τα δεδομένα, ακόμη και τα αρνητικά, μεταμορφώνονται ανάλογα με τον τρόπο που κανείς τα προσεγγίζει. Αυτός είναι ίσως ο μόνος δρόμος για να προτείνουμε προς τα έξω μια νέα αυθεντική Ελλάδα με τις αρετές της και τις υστερήσεις της, έτσι ώστε να προκαλέσουμε το διεθνές ενδιαφέρον που τόσο προσδοκούμε, διαμορφώνοντας παράλληλα ένα γλαφυρό εκθεσιακό αφήγημα στο ελληνικό περίπτερο και όχι μια εγκεφαλικά ερμητική «παρουσία ερήμην». Και αν έρθει κάποια βράβευση, θα είναι καλοδεχούμενη αλλά όχι αυτοσκοπός. Οι προσεχείς συμμετοχές θα πρέπει να είναι ευκαιρίες συλλογικής άσκησης και συζήτησης προς όφελος -καταρχάς- ημών των ιδίων. Δεν έχει νόημα οι εθνικές συμμετοχές να είναι ενδιαφέρουσες μόνο -για- την ημέρα των εγκαινίων. Από την άποψη αυτή, η φετινή ελληνική συμμετοχή προσπάθησε να διαφοροποιηθεί και με ένα «συμπόσιο» του Σεπτεμβρίου, στη Βενετία όμως...

*Εισαγωγική εικόνα : Το ελληνικό περίπτερο στην Μπιενάλε Βενετίας το έτος 1996, (φωτογρ. Α. Γιακουμακάτος).

*Το κείμενο περιλαμβάνεται στην Ετήσια Πολιτιστική Έκδοση "ΕΠΙΛΟΓΟΣ 2018".